

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «**Невербальна психодіагностика**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

за темою - Візуальна психодіагностика кримінальних ознак особистості

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А. А.
2. Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент Твердохвалова Ю.Л.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри психології факультету № 7 Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», кандидат психологічних наук, доцент Старовойт Т.П.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Чепіга Л.П.

План лекції

1. Психологічний портрет і його складання у правоохоронній діяльності.
2. Візуальна психодіагностика кримінальних ознак особистості.
3. Візуальна діагностика наркоманів.

Рекомендована література:

Основна

1. Корольова К. Діагностування рівня особистісного розвитку з урахуванням вікового фактора. Соціальна психологія. 2018. № 118-123.
2. Корольчук М. С. Психодіагностика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. С. Корольчук. К. : Ніка Центр, 2017. 400 с.
3. Малкова Т.М. Візуальна психодіагностика. Київ: Державний університет телекомунікацій, 2018. 132 с.
4. Хміляр О. Психологія символічної регуляції дій і вчинків особистості : [монографія]. К.: ТОВ «Контекст Україна», 2016. 380 с.
5. Харцій О. М. Візуальна психодіагностика : навч. Посібник Львів: Магнолія. 2018. 223
6. Шиліна А.А. / Візуальна психодіагностика у професійній діяльності поліції Гл.5, 5.3 // Психологія у професійній діяльності поліції: навч. посіб./ [О.О. Євдокімова, І.В.Жданова, Д.В. Швець та ін.]; за заг. ред. В.В. Сокурєнко; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с. С. 68 – 88

Допоміжна:

1. Галян І.М. Психодіагностика : навч. посібник К. : Академвидав, 2017. 464 с.
2. Криволапчук В.О., Барко В.І., Клименко І.В Використання проєктивних методів психологічної діагностики у професійно-психологічному відборі кадрів до органів внутрішніх справ : практ. посібник К. : ДНДІ МВС України, 2014. 56 с.
3. Олійник О.О. Ділове спілкування: Навчальний посібник Красноармійськ: КП ДонНТУ, 2014. 380 с.
4. Криволапчук В.О., Барко В.І., Клименко І.В Використання проєктивних методів психологічної діагностики у професійно-психологічному відборі кадрів до органів внутрішніх справ : практ. посібник К. : ДНДІ МВС України, 2014. 56 с.
5. Штокалюк Д.З. Графологія – засіб пізнання себе та інших людей: монографія / Дмитро Штокалюк. – Тернопіль: Вектор, 2017. 107 с
6. Фоменко М. Почерк – шлях до пізнання людини. Практика управління закладом освіти. 2017. № 5. С. 16–21.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Пошукова система Google Академія (GoogleScholar) - <http://scholar.google.com>

Текст лекції

Питання 1. Психологічний портрет і його складання у правоохоронній діяльності.

Чинне кримінально процесуальне законодавство, існуючі нормативні документи безпосередньо не регламентують діяльність зі складання психологічних портретів і їх використання у правоохоронній діяльності. Однак юридична практика все більше і частіше стала користуватися цією дією в важких випадках розкриття і розслідування злочинів. За останні 20 років існувала ціла низка випадків, коли за допомогою психологічного портрета вдавалося розкрити ряд «висячих» кримінальних справ, які отримали широкий резонанс. Психологічний портрет і його використання не є доказами у справі, але можуть успішно застосовуватися при пошуку доказів, а також здійсненні оперативних і слідчих дій по викриттю винних. В умовах неочевидності з його допомогою можна уточнити, звизити коло підозрюваних, висунути і здійснити перевірку версій, які виникають тільки при його використанні. Чи виправдовує себе використання психологічного портрета і при вирішенні оперативно-службових та службово-бойових завдань профілактики, виконання покарання, боротьби з терористами і ін.

Було б помилкою відмовлятися від розробки і використання психологічного портрета, обґрунтовуючи це складністю і недостатньою підготовленістю співробітника. Звичайно, це вимагає певних психологічних знань, умінь і навичок. Досвідчені співробітники опановують ними за довгі роки юридичної практики і складають уявлення про психологію представляють для них інтерес осіб, не називаючи це психологічним портретом. Але сьогодні цими діями необхідно володіти всім, засвоївши психологічні знання і оволодівши прийомами складання психологічного портрета, що втілюють весь багатий практичний досвід і результати наукових розробок, що набагато прискорює оволодіння цією дією.

Прийом складання психологічного портрета з наданням йому певних властивостей.

Складання психологічного портрета - не простий набір слів, що містять деякі психологічні характеристики. Психологічний портрет складений професійно, коли співробітник спочатку орієнтується на те, щоб надати йому певні характеристики, властивості. Для цього існують деякі правила.

Правило вибірконості орієнтує на необхідність вибору певних психологічних характеристик особи, що представляє той чи інший професійний інтерес для працівника правоохоронного органу. Необхідно визначити для самого себе, що треба виявити в психології людини, щоб зрозуміти, як з ним працювати і спілкуватися в зв'язку зі стоячою професійним завданням.

Правило достатності виходить з того, що перелік психологічних особливостей взагалі практично безмежний. У російській мові є близько 27000 слів, що позначають різні відтінки одного тільки характеру. Тому

відразу треба виходити з певного мінімуму і тих можливостей, якими реально володіє пересічний працівник правоохоронного органу.

Разом з тим цей мінімум виправдає надії, якщо він все ж буде достатній для потрібної оцінки психології особи, яка заслуговує на довіру.

Правило достовірності, розвиваючи попереднє, рекомендує не обмежуватися кількісними міркуваннями, а дбати про засуджують довіри інформації. Така може бути отримана лише при достатній психологічній підготовленості самого співробітника, проходженні ним рекомендацій юридичної психології. Особливо висока психологічна підготовленість потрібна при складанні психологічного портрета зникли злочинця по слідах, залишених ним на місці злочину.

Правило цілісності підтверджує те, що вже сказано вище про вивченні особистості: її психологія може бути зрозуміла при складанні загального уявлення про те, що ж це за психологія, і перевірці, як вона укладається в загальну картину злочину, діяння, поведінки даної особи. Можна придумати красиву і багатообіцяючу версію, а потім з'являється людина, знайомство з яким призводить до висновку, що ні за своїми зовнішніми, а тим більше за внутрішніми властивостями ця людина в розроблену версію «не влазить». Буває і навпаки.

Прийом структуризації психологічного портрета. Після ознайомлення з характеристикою першого прийому у свідомості зберігається питання: що конкретно треба вивчати, щоб це було і вибірково, і досить, і цілісно? Цей прийом задає алгоритм складання портрета.

Правило орієнтації на загальну структуру особистості рекомендує при визначенні структурних компонентів складається вибірково психологічного портрета виходити з рекомендацій психології. Дотримуючись їх, треба подумки уявляти собі таку загальну структуру: 1) спрямованість (целемотиваційна структура, система спонукань - цілей, мотивів, потреб, інтересів, поглядів на життя та ін.); 2) характер (морально-психологічний образ, ставлення до праці, до людей, до самого себе); 3) ділові якості (інтелект, уважність, пам'ять, цілеспрямованість, наполегливість, завзятість, організованість, активність, самостійність, самовладання, і ін.); 4) підготовленість (освіченість, професія, досвідченість, життєва мудрість); 5) темперамент (врівноваженість, швидкість реакції, емоційність, стійкість і ін.). Перебираючи цей перелік в свідомості, слід обирати для даного випадку те, що має значення в конкретних умовах, а потім приступити до змістовного визначення.

Правило юридично значимої типізації рекомендує для виборчого вибору із загальної структури портрета і визначення його змісту виходити з певних типів людей, з якими співробітнику доводилося стикатися і які мають певний кримінально- правове значення. Так, певною психологічною типологією володіють люди, що належать до різних вікових, професійних, національних груп, що займають певне кримінально-правове становище (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок та ін.), До різних типів особистостей (наприклад, сангвінік, холерик, флегматик, меланхолік). Маючи справу з

конкретною особою і володіючи вихідними анкетними даними про нього, можна припустити у нього деякі типологічні психологічні особливості. У всякому разі це може бути вихідною версією про його психології, з якої можна почати роботу.

Правило індивідуалізації рекомендує, спираючись на вихідну версію про типологічних особливостях людини, не обмежуватися нею, а постійно конкретизувати, використовуючи поступово, у міру поглиблення знайомства з ним, яка збирається психологічну інформацію.

Можливо навіть, що зіткнувшись з зовсім нетиповою особистістю, від вихідної версії доведеться відмовитися взагалі.

Правило правової компетентності і кримінального досвіду особистості виділяє найбільш важливу виборчу частина психологічного портрета. Воно передбачає вивчення і оцінку рівня розвитку правової психології, ставлення до права, правоохоронним органам, конкретним кримінально оцінюваним діям, ступінь знайомства з кримінальним світом і культурою, ставлення до них, до маємо судимостей та ін.

Правило ситуативної визначеності психології особистості підкреслює важливість складання не абстрактно психологічного портрета, а його ймовірних і дійсних проявів в конкретній юридичній ситуації, яка зіштовхує дана особа зі співробітником правоохоронного органу. Інакше кажучи, має значення прогнозування або розуміння зайнятої особистістю позиції, її ставлення до співробітника і тією професійного обов'язку, що проводиться лінії поведінки, яких переслідують цілям і актуальним мотивами.

Прийом використання всіх джерел інформації для складання психологічного портрета. Істотний питання - звідки черпати інформацію для складання психологічного портрета? Хоча у звичайного співробітника немає ніяких психодіагностичних пристроїв, він має чималі можливостями для збору цілком прийнятною для нього психологічної інформації. Портрет потрібен відразу, зараз, треба хоч на щось спертися, вирішуючи професійну задачу щодо особи, якого він часто бачить вперше, але врахувати його психологію треба. Використання і вивчення всіх первинних матеріалів особистості громадянина, суб'єкта правовідносин, всіх деталей про нього дозволяють потім діяти більш обґрунтовано і цілеспрямовано і знижують ймовірність помилок.

Правило оцінки у справах, вчинків і їх результатами. У вчинку, в творіннях своїх рук втілюється психологія людини. По одному вчинку, який послужив приводом для його зустрічі зі співробітником, відразу всього не скажеш, але є підстави зробити припущення про його мотиви, відносинах до права, волі, самовладання і другом. Це зазвичай перша можливість, яка відкривається перед допитливим і думаючим юристом. За продуктам діяльності людини (листів, виробам, досягнутим результатам та його особливостям) можна судити про його цілі, мотиви, інтереси, здібності, досвід, професіоналізм, розумі, волі, самовладання, акуратності, сумлінності та ін.

Друга можливість зазвичай пов'язана з правилом врахування думок інших про дану особу. Такою інформацією, хоча і не завжди, співробітник все

ж має. Ця інформація становить інтерес, якщо повідомляє свою думку людина добре знає даного або, як мінімум, вже мав нагоду познайомитися з ним. Так, слідчий може скласти собі початкове уявлення про затриманого на основі доповіді або рапорту співробітника міліції, який затримав правопорушника. Нерідко поява громадянина в службовому кабінеті попереджає чийсь дзвінок, інформує співробітника і якимось орієнтує його щодо цієї людини.

Зрозуміло, така інформація може бути вельми суб'єктивною і навіть помилковою. Її достовірність підвищується при застосуванні методу, іменованого в психологічній науці методом узагальнення незалежних характеристик. Співробітникам слід дізнатися думку про обличчя не від однієї людини, яка знає його, а від декількох і скласти деяке усереднене думку, яке буде достовірніше думки одного. Нерідко ці думки не співпадають, а часом здається, що мова йде про різних людей, але і це важливо, тому що людина не простий, не однопланов і це дозволяє наблизитися до розуміння його істинного «особи». В роботі юриста часто доводиться зривати маски, які «одягають на себе» багато людей.

Правило психологічної оцінки документів, що характеризують цікавить особа, що засвідчують його особу, характеристик, анкетних документів, матеріалів особливої і кримінальної справи та інших, - також одне з перших, яке можна використовувати часто ще до особистої зустрічі співробітника з досліджуваним особою. Природно, вони багато чого сказати не можуть.

Анкета - лише тінь людини; вона лише повторює його силует, а змісту його психології не дає. Вони дають лише деяку інформацію, наприклад, про вік, професію, освіту, національність, сімейний стан, наявних судимості та ін. Але і знайомлячись з ними, треба не просто читати паперу, а намагатися зрозуміти людину.

Ширші можливості відкриваються при особистому контакті і спілкуванні.

Правило отримання інформації в процесі психологічного спостереження за людиною.

Можливості та способи його реалізації.

Правило біографічне виходить з того, що психологія людини на будь-якому році його життя - в значній мірі продукт його онтологічного (прижиттєвого) розвитку. В якості людини - життям «написана в ньому» його біографія, інтегральний результат всієї сукупності умов, способу життя, власної активності. Тому, отримавши інформацію про це, можна з великою часткою вірогідності припустити наявність у нього певних особистісних особливостей.

Таку інформацію можна отримати з бесіди з людиною, розпитуючи його саме про ті особливості його минулого життя на різних її етапах, які могли формувати його спрямованість, ціннісні орієнтації, риси морально-психологічного образу, пізнавальні, вольові та ділові якості. Для цього в ході бесіди звертається увагу не стільки на хронологію життя (де працював іліучілся), скільки саме на формують психологію обставини: Якою була атмосфера в родині? Які взаємини батьків? За що вони його заохочували і

карали? Чого вимагали? Як навчався? Чим цікавився? Що подобалося й не подобалося і чому? Чим захоплювався? Чого намагався домогтися? Який результат вважав найважливішим і чому? Що вважає невдачею? З ким дружив? Що це були за люди? Що в них подобалося? Як проводили дозвілля, чому так? Які книги любив і що в них подобалося? І т.п. Запитуючи, слід не тільки дізнаватися думку і відповіді, а й розуміти; слухати не тільки слова, а й «душу», розуміти. Все це можна робити, наприклад, при заповненні анкетної частини протоколу допиту.

Це, до речі, сприяє і встановленню психологічного контакту, як би переводячи спілкування з формального у взаємно розуміє, довірче. У такій розмові пізнається не тільки саме діяння, а й особа, яка його вчинила.

Правило життєвої позиції продовжує вивчення в ході бесіди, але переводить його на сучасність. Що подобається і не подобається в сучасному житті суспільства і чому? Що б змінив, якби мав владу? Як оцінює роботу правоохоронних органів, чому? Що подобається чи не подобається в телепередачах? Що цікавить в газетах? Чим займається у вільний час? Як допомагає батькам? З ким найчастіше спілкується і що в них подобається? І пр. Життя людини, що викликає особливий інтерес, скажімо, підозрюваного, повинна бути вивчена досконально. Треба дізнатися всі його достоїнства і слабкості, звички та інтереси, де, що і як він їсть і п'є, як і яким маршрутом він їздить на роботу, з ким перебуває у сварці, з ким дружить і що з ним робить і ін. Буває корисним сказати: «Будьте відверті. Краще, щоб я вас зрозумів. Це у ваших же інтересах».

Правило вилучення психологічної інформації з речей, що належать особі, розширює можливості як в очному, так і опосередкованому контакті з ним. Особливо інформативні записні книжки, гаманці, записки, що зберігаються в кишнях, прикраси, предмети одягу. Користуватися ними можна при виконанні санкціонованих слідчих, оперативно-розшукових дій або попросивши громадянина показати предмет, або розглядаючи і оцінюючи, наприклад, прикраси на руках, шії або одязі. Вивчаючи все це, треба намагатися зрозуміти його смаки, інтереси, потреби, акуратність, культурність, коло знайомств, претензії, групову приналежність, відношення до кримінальних символів і багато іншого.

Психологічно інформативні обстановка квартири, в якій людина живе, домашні умови, порядок, гардероб, стіл, портфель або сумочка, записна книжка, щоденник, календар із записами, бібліотека, інструменти, предмети захоплення і колекціонування, аудіовідеотехніка, набори записів і касет, журнали і ін. Вещи завжди більш щирі, ніж їхні власники.

Прийом рефлексії передбачає уявну постановку себе на місце досліджуваного особи і уявлення про те, якою може бути психологія при цьому.

Вивчення людини в психологічному спостереженні

Поняття і значення психологічного спостереження. Найдоступніший і найбільш широко застосовується шлях отримання психологічної інформації про людину, що представляє професійний інтерес для працівника юридичного

органу, - шлях спостереження за ним, спостереження з боку, при розмові, при професійному контакті. Це можна реалізувати при психологічному спостереженні - особливому психологічному дії, яким працівнику професіоналу юридичної справи слід володіти.

Психологічне спостереження - особливий психологічний дію, яке обслуговує рішення правоохоронних завдань і призначене для вивчення психологічних особливостей людей, з якими професіоналу юридичних органів доводиться мати дело.¹ Його значимість - в широкій доступності і оперативності (можливості швидко отримати хоч якусь інформацію про людину та її психології). Все залежить практично від самого працівника, його бажання і його професіоналізму. Психологічне спостереження реалізується за допомогою спеціальних психологічних прийомів, що відповідають його призначенню, і конкретизують їх правил. Спрощенням б було пов'язувати його успіх тільки з деякою технікою роботи. Його реалізація вимагає наявності у професіонала особливої стійкою внутрішньої установки на психологічне спостереження, наявності певних психологічних знань, а також підвищеної психологічної чутливості (чутливості до зовнішніх проявів психології людини). Всі ці компоненти взаємопов'язані. Саме застосування прийомів психологічного спостереження потребує актуальною установці, в бажанні і прагненні професіонала використовувати їх. Зворотна залежність - практика використання прийомів розвиває і зміцнює установку і психологічну чутливість, виникає професійна звичка, формуються відповідні навички та вміння, накопичується досвід, удосконалюються знання.

Психологічне спостереження дає інформацію про людину, але переоцінювати її достовірність не слід. Людина як об'єкт психологічного спостереження дуже складний і неоднозначний.

Багато що в ньому містить психологічну інформацію: як увійшов до кімнати, як підійшов, як сів, куди подів руки, яку фразу і чому вимовив, чому на одному питанні затримався, інший обійшов, чому опустил очі, коли здригнулися повіки, на кого і в який момент подивився і багато іншого. Все це становить мову зовнішніх проявів психології людини. Його значення імовірнісних і, тим не менш, професіоналу слід розуміти їх. Ця мова скаже професіоналові більше, ніж людина сама про себе. Є громадяни-«артисти», які намагаються маскувати свої дійсні думки, відносини, якості, стану, що, звичайно, певною мірою ускладнює розуміння мови зовнішніх проявів, прочитання останніх. Однак справжній професіонал досить впевнено відрізняє награне від дійсного, щире від брехливого. Справа в тому, що «артист» живе подвійним внутрішнім життям: демонстрованої, розрахованої на показ, і дійсної, «для внутрішнього користування».

Постійні переходи від однієї до іншої в процесі спілкування так чи інакше виявляють це роздвоєння в численних ознаках суперечливості. Навіть якщо професіоналові не вдається скласти виразного психологічного портрета людини, то за результатами психологічного спостереження у нього виникають незадоволеність, припущення, підозри, які спонукають його до додаткових перевірок і в кінцевому рахунку - встановленню істини.

Прийом вибіркості та надійності психологічного спостереження. Інтерес працівника органів правоохорони в спостереженні - не порожня цікавість, він завжди конкретний. Ця конкретність виражається в інтересі до складання психологічного портрета (який, як уже зазначалося, в юридичній діяльності завжди вибірковий, акцентує ваних) або окремим психологічним феноменам (наприклад, щирості або брехливості).

Правило вибіркості і цілеспрямованості рекомендує уважно ставитися до визначення завдань спостереження в кожному конкретному випадку, користуватися рекомендаціями по складанню психологічного портрета, уточнювати, які зовнішні прояви, виступаючи ознаками підлягають оцінці психологічних феноменів, підлягають спостереженню і фіксації.

Правило комплексності попереджає про неприпустимість категоричних психологічних оцінок на основі одиної фіксації якихось ознак; Треба перевіряти інформацію, посилюючи спостереження за повторними проявами їх. Крім того, з огляду на цілісність психіки, слід збирати максимально широке коло інформації, яка відповідає структурі психологічного портрета. Це дозволить більш достовірно оцінювати і окремі прояви.

Правило стійкості до соціально-психологічних ефектів, що знижують достовірність психологічного спостереження. До них відносяться ефекти «першого враження», «першої інформації», ореолу, інерції. В умовах правоохоронної діяльності особливо сильно і негативно позначається попередня або наявна у співробітника інформація про людину, з яким він зустрічається. Вони автоматично формують у нього установку на пошук, сприйняття в зовнішніх даних і поведінці людини того, що підтверджує наявну інформацію, отриману від інших осіб або з документів. Правило вимагає завжди бути об'єктивним, не піддаватися першим враженням, бути самостійним, судити про людину тільки по безпосередньо спостережуваним і перевіреним фактам, перевіряти ще раз свої враження, критично підходити до виносяться оцінками про нього і його якостям.

Прийом виявлення у спостереженні якостей особистості. За зовнішності, міміки, пантоміми, продуктам діяльності, словами, мови можна судити про ряд якостей людини. Правила:

- за змістом висловлювань судити про його погляди, переконання, цілі, плани, мотиви, потреби, ціннісні орієнтації, інтереси та ін .;
- по словникового запасу, побудові мови, викладу думок, відповідей на питання судити про його освіченості, культури, професійної приналежності, розумовому розвитку, винахідливості, криміналізованість, правової обізнаності, особливості правової психології і т.п .;
- за вимовою оцінювати його національну та регіональну приналежність, возможное место народження і тривалого проживання, освіченість;
- по темпу мови, інтонацій, жестикуляції, виразності міміки і експресивності мови оцінювати його тип темпераменту, емоційну врівноваженість, вміння володіти собою, силу волі, зарозумілість, культурність, систему ціннісних пріоритетів. Так, людина з холеричним

темпераментом швидкий, темп мови у нього стійко високий, міміка виразна, характерні в поведінці поривчастість, нетерплячість, нестриманість;

- по речей і предметів, що належить людині.

Прийом виявлення у спостереженні кримінально значущих ознак. Для працівника правоохоронних органів значимість таких ознак особливо велика.

Правило оцінки ознак криміналізації мови. Засміченість мови слівцями з кримінального жаргону характерна для деяких категорій сучасної молоді.

Похідне від їх уявлень про «модності», «сучасності» такого мови, - це певна психологічна характеристика. Заслужують оцінки звернення типу «громадянин начальник», «командир», слова і вирази, властиві «блатний музики» і вмінню «по Фенько ботать». Чим їх більше, ніж точніше їх слововживання (що може оцінити знайомий з кримінальним жаргоном працівник), тим вірогідніше оцінки.

Правило звернення уваги на татування. У більшості своїй вони не просто прикраси і прояви збочених смаків, а несуть смислове навантаження, яка видає ставлення його носія до закону, працівникам правоохоронних органів, відданості кримінального світу, статусу в кримінальному середовищі, говорять про плани на майбутнє, характер злочинної діяльності, зокрема «відсиджувань» і ін. Розташовані нерідко на видимих частинах тіла людини (кистях, пальцях, вухах, носі та ін.), вони не повинні залишитися непоміченими і не інтерпретованими психологічно.

Правило спостереження за жестами, рухами, деталями одягу, звичками поведінки. В недалекому минулому досвідчені співробітники дуже чітко помічали людей, що мають (або мали) відношення до кримінального світу по короткій стрижці, дещо старомодною одязі, прихильності до носіння ватників або шкіряних курток, відсутності краватки («зашморгу»), накинутий на плечі піджака, манірної ходи та ін. Нині більшість цих прикмет застаріло, але деякі збереглися. Характерні інтенсивна жестикуляція, виразні рухи пензлем і пальцями (в злочинному світі, в місцях позбавлення волі жести використовуються для безмовного обміну інформацією та зв'язку), певна манера входу в приміщення, хода, поведінка при спілкуванні, сидіння навпочіпки біля стіни, симуляція хвороб, спосіб зберігання деяких речей, особливо очікування (три кроки в один бік, три в іншу), звернення до деяких людей і до нього самого по кличці, невміння в їдальні користуватися ножем і виделкою, звичка змішувати різні страви в одне, наявність дорогих перснів на пальцях і ін. Звичайно, не кожному з цих прикмет можна витлумачити однозначно, але в сукупності вони робляться чіткіше. Є свої характерні звички і прикмети у шулерів, кишенькових злодіїв і ряду інших злочинних «спеціалізацій». Розробка комплексу прийме заслуговує подальшої розробки юридичної психологією.

Прийом виявлення у спостереженні ознак особи, що займається злочинною діяльністю. Сьогодні, правда, в більшості випадків не важко судити про те, хто веде злочинний спосіб життя; основні труднощі в отриманні доказових матеріалів. Все ж буває важливим зрозуміти це, бо

особи, що займають високі місця в злочинній ієрархії, вважають за краще нерідко триматися в тіні.

Правило стеження за ознаками суперечливості особистості. Нерідко такими ознаками виступають: невідповідність виявляються якостей того вигляду, який намагається додати собі людина (наприклад, несподіване виявлення гострого розуму, спостережливості, витонченості в запереченнях і відповідях на питання, ґрунтовних і точних знань в якійсь області, яких важко очікувати, наприклад, у «простого», малоприметного, провідного тихий і скромний спосіб життя, який займає рядову посаду людини); демонстративне виявлення «кришталевої» чесності, порядності, безкорисливості, доброчинності та ін.; підвищена готовність до самозахисту, гостра настороженість, загострена реакція на підозри і підозрілість до інших, жорсткий самоконтроль та ін.

Правило стеження за ознаками поведінки осіб, що збираються зробити або вчинили злочин, особливо значимо для співробітників міліції, які несуть службу на вулицях і в громадських місцях, позавідомчої охорони та ін. Заслужують на увагу:

- настороженість, підвищена напруженість, нервозність, неприродна веселість або розв'язність людини, особливо коли він зауважує співробітника міліції або останній підходить до нього для перевірки документів;
- кваплива або надмірно напружена хода, що видає як би бажання не звернути на себе увагу;
- тривожне, поривчастий озирання назад («немає стеження») і по сторонам;
- застосування прийомів відриву від стеження (вхід в останній момент в автобус, метро і такий же вихід, численні пересадки на транспорті та ін.);
- наявність предметів, вузлів, валіз в руках в нічний час або в місцях, де люди рідко бувають з ними;
- невідповідність віку, одягу і того, що несе людина в руках, і ін.

Характерна для цих осіб, як, втім, і для тих, хто має великий злочинний досвід, звичка не допускати, щоб хтось ішов за ними ззаду. Вони або прискорюють крок, або пропускають йде позаду.

Підсилює продуктивність виявлення людини, що збирається вчинити злочин, і знання співробітником правоохоронних органів способів скоєння тих чи інших злочинів. Наприклад, таке знання використовується оперуповноваженими оперативних груп, що займаються розшуком і затриманням кишенькових злодіїв. Вони знають, де і коли їх шукати, як їх виділити з натовпу, в який момент брати на гарячому.

Правило обліку психологічних особливостей впізнання осіб, які перебувають у розшуку. Розшук здійснюється на основі використання різних портретів (фотографій, мальованих портретів, словесних портретів та ін.), Проте успіх залежить від врахування можливостей людської пам'яті особами, які здійснюють орієнтування і інструктаж співробітників міліції, які виходять на службу. Запам'ятати дані навіть про п'ять чоловіків важко, якщо інструктаж не супроводжується роздачею копій портретів. Багато що

залежить від тренованості професійної пам'яті співробітників, вміння здійснювати пригадування відомостей, звірення портрета і реально спостережуваного людини, перевіряти документи, що засвідчують особу.

Прийом виявлення і оцінки психічного стану людини. Схвильованість, страх, радість, тривога, напруженість, розслабленість, злість, розгубленість, навіть спокій можуть багато чого сказати спостережній юристу.

Правило спостереження за зовнішніми ознаками психічних станів. Такими ознаками виступають: інтонації голосу, зміни його темпу, пауз, тембру; вираз очей і напрямок погляду; колір обличчя і виступ поту; жести, поза (в стані напруги, наприклад, поза кілька неприродна, пальці на руках можуть тремтіти або напружено стискатися в кулак), рух рук (в стані хвилювання людина бере щось у руки, починає обертати, прискорює обертання). Як вірно сказав один досвідчений юрист: «Треба вдивлятися не тільки до Кримінального кодексу, а й в очі людини». Важко взагалі судити про людину, ні разу не глянувши пильно, допитливо йому в очі. Спостереження поліпшується в умовах повного освітлення.

Правило контролю за змінами психічного стану. В ході розкриття і розслідування злочинів, затримання злочинців, припинення порушень громадського порядку і в інших випадках співробітникові корисно, а то і необхідно знати, в якому психічному стані перебуває правопорушник, потерпілий, свідок. Заспокоєння або виникнення тривожності, страху, підвищення напруженості і поява поту в якісь моменти зустрічі і розмови говорять про значущість моменту, його небезпеки або ухилянні від небезпеки. На цьому, зокрема, будується і діагностика брехні і приховуваних обставин.

Прийом психологічного зондування. Досвідчений юрист не чекає пасивно, коли його цікавить особа сама проявить свою психологію. Він активно виявляє її за допомогою цього прийому і його правил.

Наприклад, в квартирі одного з підозрюваних проводився обшук, але він не давав результатів.

Тоді керівник групи розпорядився вивести підозрюваного в інше приміщення, а в цій кімнаті переставити всі меблі. Коли підозрюваного знову ввели в кімнату, за ним спостерігали. Той, побачивши перестановки, швидко оббіг кімнату неспокійним поглядом, затримавши його на деякий час на підлогових годинах, і заспокоївся, посміхнувшись. З них і витягли речові докази, які були там ретельно заховані. Підозрюваний видав себе своєю реакцією.

Прийом контролю за інформативно значущими психологічними реакціями по ходу виконуваного співробітником слідчої чи іншої професійної дії:

- руху очей;
- поява розгубленості, затримки з відповіддю. Мовчання може сказати більше, ніж відповідь;
- відхід від прямої відповіді, переклад розмови на інші питання;
- зміна психічного стану;

- відтінки впевненості і невпевненості в голосі, поява ознак щирості або брехливості, «провали пам'яті»;

- раптове почервоніння і поява поту на обличчі, постукування пальцем, посилення маніпулювання предметом в руках (ручкою, олівцем, сірникової коробкою, гудзиком, попільничкою та ін.), Закурювання сигарети і ін. ;

- мимовільне розширення зіниць очей;

- природність (награність реакцій) і ін.

Прийом «гойдання». Всім відома з дитинства гра «гаряче - холодно».

Цей прийом схожий з нею. Коли допит, розмова, переміщення наближаються до небезпечних для людини, яка знає свою провину, але виявляє нещирість і скритність, темі, питання, місця, фактом, його внутрішнє напруження зростає, коли видаляються - знижується Ці внутрішні реакції мимовільні, стримати «вихлюпування їх назовні» практично неможливо, а спроба не проявити їх зовні виявляється ще більш помітною, так як неприродна.

Від досвідченого, психологічно наглядової юриста не сховаються психологічні прояви, і будь-які спроби винного обдурити його, як правило, виявляються безуспішними.

Мова зовнішніх прояві завжди більш щирий, ніж слова.

Питання 2. Візуальна психодіагностика кримінальних ознак особистості.

В юридичній психології кримінальні ознаки особистості групуються в три блоки, відповідно до прийнятої в криміналістиці класифікації:

I блок - морфологічні: особливості статури, будови обличчя, голови;

II блок - функціональні: мовна поведінка (висловлювання), жаргон; невербальне поведінка (руху і дії), знаки візуального таємного спілкування (мова жестів, поз, міміки, погляду);

III блок - супутні: особливості одягу, взуття; татуювання, шрами; носильні речі; рослинні покриви на обличчі, голові.

У повсякденній свідомості існує поширена думка про те, що скошений лоб, «яструбиний» ніс, тонкі «змієподібні» губи, а також татуювання, клички, жаргон, кримінальна жестикуляція тощо. - невід'ємні ознаки людей, які перебувають в протиріччі з законом, злочинців. Дана точка зору, сформувалася і продовжує існувати під впливом ідей Ч. Ломброзо, Е. Кречмера, догматів френології, фізіогноміки, відтісняючи процес наукового пізнання і замінюючи його по суті упередженням і штампом. Позначається вплив і ряду детективних творів, фільмів, які взяли на себе роль трансформатора масового фізіогноміческие досвіду, окремих журнальних і газетних публікацій.

Розгляд морфологічних ознак призводить до висновку про невисокою значущості анатомії особи, голови, статури при оцінюванні кримінальної приналежності особистості. Однак деяка схильність співробітників правоохоронних органів все ж враховувати морфологічні особливості не є

результатом керівництва положеннями про фатальний зв'язок антропометричних характеристик людини з його індивідуальними і кримінальними особливостями. «Вузкий лоб», «приплющений або гачкуватий ніс», «маленькі, глибоко посаджені, колючі очі», «неблагородне вираз обличчя» і т. Д. - дія не стільки фізіогноміческие, скільки національних прикмет.

Основна причина необхідності уваги співробітників на функціональні ознаки при виявленні антигромадської особистості - соціокримінальне розшарування сучасної злочинності. З одного боку, в ній спостерігається процес всілякої маскуванню кримінальної приналежності частиною професійних злочинців, що проявляється в недопущенні традиційних атрибутів асоціальної субкультури, татуювань, жаргону, а також дотримання ними здорового способу життя (ні спиртного, ні наркотиків, заняття спортом). Нове покоління злочинців може демонструвати сімейні підвалини, старання виконання робочих («мирських») обов'язків. Буває, що вони шановані в очах колег по роботі, що характерно для нової генерації «добропорядних» кримінальників. З іншого боку, спостерігається прагнення непрофесійних, в основному початківців, правопорушників до особистого і новому самоствердження в злочинному світі через свідоме і відкрито наслідування усталеним кримінальним традиціям.

Серед функціональних ознак виділяються:

1. Особливості мовної поведінки (висловлювання):

- демонстрація соціальної зрілості і моральної чистоти (несуперечливість, аргументованість, вмотивованість суджень без необхідності, без вимог до цього з боку співробітника правоохоронних органів);
- переважання одноманітних фраз-паразитів, що характеризують розумовий розвиток особливого роду; жаргон («феня») використовується злочинцями як засіб спілкування між собою і тому може мимоволі виявлятися в промові під час допитів. На сьогоднішній день відомості про жаргонному мовою осіб, підозрюваних у злочинній діяльності, є такими ж актуальними, як і багато років тому, коли Д. С. Лихачов писав про те, що подібний матеріал цінний не тільки етимологією окремих слів. Ця мова включає в себе всю ідеологію, все колективні уявлення і колективні емоції асоціальних осіб;
- більша виразність рук, ніж мови (постійна допомога собі в розмові руками);
- підвищена готовність до самозахисту, що виявляється в постійному і жорсткому самоконтролі поведінки, в миттєвої реакції на небезпечні ситуації;
- гра в «непохитність», корпоративну «чесність», спекуляція на почуттях товариства, колективізму;
- обурення з незначних приводів (неадекватність реакцій на нешкідливі слова, зауваження або дії співробітника);
- парадоксальне поєднання в мові щирості і брехливості, безвілля і впертості, спритності і примітивізму, почуття ненависті до себе подібним і

груповий згуртованості, жінконенависництва і сексуальної стурбованості за крайньої нестабільності кожного з цих якостей; 12

- в силу відпрацьованих захисних механізмів - завищена самооцінка, схильність вважати себе, свою долю особливими, винятковими;
- самовиправдання, яке виражається в максималістських, цинічних заяв типу: «злочинно держава, а ми його вірні піддані»; «Крадуть усі, хто смів, дай тільки волю»; «Все люди - вороги» та ін.;
- прагнення зберегти дистанцію у відносинах з співробітником ОВС, обмежити доступ його, бачачи в ньому лише певну соціальну роль, а не живої людини.

2. Особливості невербальної поведінки проявляються:

- в настороженості в бесіді навіть на нейтральні теми: пильний погляд, прищурювання, наморщивання чола перед відповіддю (надання особі вираження проникливості - бажання передбачити напрямок бесіди, ступінь обізнаності працівника ОВС про події злочину);
- прояв підозрілості і скритності (погляд збоку - кутами очей; руху рук, що закривають обличчя, погляд в бік; приховування долонь);
- прояв нервозності (активний рух рук, в першу чергу кистей і пальців; часте покашлювання, прочищення горла; прискорене моргання; покусування губ або нігтів; уникнення погляду співробітника; ерзань і ін.);
- неприродна веселість або розв'язність, примітивна безцеремонність (безтурботно відкрита посадка - ноги або стегна широко розставлені; улыбчивость, демонстрація перебільшеного дружелюбності, коли обстановка не сприяє цьому) і т. Д.

Специфіку невербальної поведінки представника кримінального світу Д. С. Лихачов пов'язував з уривчастих, «загальмованим» характером мовного синтаксису, з пропуском підмета і присудка. Страх вимовити ліпшого, видати себе або інших через балакучості часто забороняється нічим. Тут приходять на допомогу мову рухів як результат дозволу напруги в промові злочинця, в середовищі якого не терплять багатослів'я, де майже все розуміється з півслова, часом через сам погляд або позу. Ця обставина породжує розуміння фахівцями ОВС необхідності володіти мистецтвом тлумачення цієї мови рухи тіла.

3. Особливості «індивідуальної дії» на основі встановлення стабільності дії по відношенню до ситуацій. Слід оцінювати ступінь відповідності даного дії діям тієї ж людини в інших ситуаціях. Чим однотипні діє людина в різних ситуаціях, тим сильніше його поведінка зумовлена особистісними факторами.

Приклад 1: натовп людей нерухомо стоїть навколо жертви аварії, і лише один нахиляється, щоб допомогти. Дана дія є «індивідуальним».

Приклад 2: в серії злочинів, скоєних одним і тим же злочинцем, простежувалися істотні відмінності в об'єктивних параметрах їх ситуаційних умов: по часу доби; за влучним висловом якості простору - «замкнутий» (горище, підвал, під'їзд і т. п.), «відкрите» (лісосмуга, пустир, вулиця і т. п.); за віком обираються жертв, їх статевої приналежності. У них об'єктивно присутній істотний розкид. Злочини скоювалися як в тих, так і в інших

ситуаційних умовах. У той же час у всіх випадках умови ситуацій пригоди містили один загальний для них ознака: просторово місце події завжди було небагато віддалене від будь-якої зі станцій метро.

Таке стабільно виявляється дію (в різних ситуаціях) з однотипного вибору (усвідомленого або несвідомому) місця скоєння злочину, виходячи з однієї і тієї ж його характеристики - незначної віддаленості від станцій метро - необхідно розглядати як «індивідуальну дію». Важлива оцінка ступеня відповідності реконструйованого дії діям тієї ж людини в аналогічних ситуаціях в минулому. Чим помітніше людина при повторних ситуаціях змінює свою поведінку, тим більшою мірою воно детерміновано особистісними факторами (за умови, що на ситуацію не впливають додаткові зовнішні обставини).

Приклад 3: в серії злочинів, скоєних одним і тим же особою, простежувалася закономірність: в шести з семи епізодів злочинець після скоєння вбивства не вживав ніяких заходів до приховування трупа і лише в одному випадку - п'ятому за рахунком, мало місце переміщення трупа з подальшим його приховуванням.

Очевидно, що тут порушена закономірність в його поведінці. Отже, дія по переміщенню трупа з подальшим його приховуванням необхідно вважати «індивідуальним».

У зовнішніх ознаках кримінальної специфіки часто зустрічаються: носіння сорочок з довгими рукавами, що приховують татуювання; манера носити кепку, насуваючи її на очі; модна в кримінальному середовищі одяг, переважно спортивного крою та шкіряної фактури, носіння чоток, сталевих хрестів на ланцюжках. Для осіб, які недавно вийшли на свободу і відбули тривалий термін покарання, характерною ознакою є відсутність смаку в носінні цивільного одягу, незнання, в силу довгої відсутності й ізоляції від суспільства, модного стилю в одязі, пристрасть до старомодних костюмах, плащів, курток і т. п. у них можна спостерігати поєднання дуже дорогих елементів одягу з дешевими або химерно яскравими (помітні сорочки, краватки і шкарпетки), непомірність в носінні прикрас (перснів, ланцюжків, браслетів і т. п.). Для втеклих з місць позбавлення волі властиво змішання елементів загальногромадянської одягу з казенної амуніцією, котра видається засудженому в колонії. Однак за цими особливостями не слід робити поспішних висновків про антигромадської суті їхнього власника, так як при виборі стилю одягу, зачіски, прикрас і т. д. Нерідко позначається вплив безлічі що не залежать від людини факторів (соціальна мода, робоча обстановка, матеріальні можливості та ін.). Більш того, не завжди у виборі одягу людина надходить з усією відповідальністю, тут діють механізми групового наслідування, зараження і ін.

Є труднощі при виявленні особливої касти криміналітету - шахраїв, зовні нічим не відрізняються від звичайних працівників підприємств і фірм. Вони ввічливі, чарівні, охайні, ні бігають очей, ні потіють рук, ні жаргону. Однак деякі відхилення в їх поведінці помітити можна. Шахрай намагається дивитися жертві в очі, щоб підпорядкувати її своїй волі (тиск на психіку -

перша ознака шахрайства). Мова наполеглива і переконлива, хоча нагадує скоромовку, оскільки завчений текст повторюється вже ні перший раз. Як правило, шахрай відразу вимагає оплатити щось або внести аванс, в той час як чесна людина радить подумати або порадитися з родичами. Крім того, шахрай постійно квапить клієнта, мотивуючи тим, що хто-небудь може вас випередити.

Питання 3. Візуальна діагностика наркоманів.

Прийнято виділяти три основні стани, в одному з яких в кожен конкретний момент наркоман може перебувати: сп'яніння, абстиненція і інтермиссія (період тривалого утримання, коли явища абстиненції щодо або повністю згладжені). У стані наркотичного сп'яніння і інтермиссії хворі переважно благодушно, недооцінюють обстановку, при прояві до них недобррозичливості легко впадають в агресію. Надзвичайною ситуацією для хронічного наркомана є абстиненція, тобто стан, викликаний відсутністю наркотиків. У нього різко погіршується самопочуття, розвивається озлобленість і агресивність, з'являється бажання отримати дозу наркотиків за всяку ціну, не дивлячись на перешкоди. У цьому стані наркоман дуже небезпечний, так як готовий заради наркотиків зробити насильство, крадіжку чи інше протиправне діяння. Є й інші особливості наркоманів, доступні спостереженню.

1. Мовна поведінка. Суперечливість - відношення наркомана до одних і тих же подій в залежності від ситуації може бути діаметрально протилежним: ненависть до наркоманії і людям, які розповсюджують наркотики, і неможливість відмовитися від них; парадоксальне поєднання щирості з брехливістю, безвілля з упертістю, спритності з примітивізмом, добродушності з підлістю, ненависті один до одного і груповий згуртованості. Результатом цієї особливості є погана прогнозованість вчинків наркомана, часом навіть для нього самого. Наркомани вкрай підозрілі і недовірливі. В силу негативного ставлення суспільства до наркотизації вони постійно чекають неприємностей. Їх не влаштовує те соціальне становище, статус, який визначається споживанням наркотиків, тому в структурі мотивів присутній мотив самозначительності. Механізм особистісної захисту породжує і інше своєрідність особистості наркомана: почуття ненависті до себе подібним з двох причин. Перша - необхідність побоюватися їх злоби, заздрості, зради, друга - хворий бачить в іншому наркомана свої вади, слабкості і безсилля перед наркоманією. Тому вони намагаються не ідентифікуватися з іншими наркоманами і вважати себе особливими, винятковими.

2. Невербальна поведінка. Погляд хворої на наркоманію жорсткий, пронизливий, що оцінює («що з тебе можна поиметь?»). Навіть в момент веселощів очі залишаються звуженими, червоними, але без ознак запалення (відсутні слюзотеча, різі). Виявляючи настороженість в бесіді навіть на нейтральні теми, пильно дивиться в очі, часто перед відповіддю примружується, намагаючись угадати напрямок розмови. Нервозність супроводжується активними рухами рук, в першу чергу кистей, пальців.

Невимушена розмова про сп'яніння викликає, як правило, пожвавлення, посмішку, вираз достатку. В експертному ж ситуації, навпаки, розмова на наркологічну тему викликає напругу, відповіді на питання стають «безглуздими», ухильними.

3. Жаргонні слова і вирази. Виявлено велика оригінальність жаргону засуджених наркоманів в порівнянні зі сленгом злодіїв, чия мова, як правило, більш мізерний. У наркоманів в 3-5 разів вище рівень загальної освіти в порівнянні з іншими особами, які вчинили злочини проти особистості. Але якщо діалект злочинців в останні роки все більше схиляється до загальноприйнятої мови, то в мова наркоманів, навпаки, все більше проникають слова з кримінального жаргону. Причина в тому, що люди, які займаються наркобізнесом, знаходяться в жорсткій взаємозв'язку з організованою злочинністю, з «злодіями в законі», де спілкування більше будується на жаргоні, жестах і умовних знаках, ніж на національній мові.

4. Татуювання. Наркомани виділяються із загальної середовища злочинців особливими витатуйованими знаками: малюнками маку, шприца, таблеток, ампул і т. П. Оскільки їх життя часто загрожує небезпека, наноситься татуювання «Ангела смерті», за якою можна дізнатися групу крові і резус-фактор). Свої тематичні татуювання наркомани вважають специфічними і важливими, а всі інші - ознаками «кримінального клейма». Для приховування своїх установок деяким витатуйованим аббревіатур, поширеним в злочинному середовищі, вони придумують інше значення.

Оскільки хворі на наркоманію мають характерологічні особливості в силу хворобливого зміни особистості і того соціального статусу, яким їх наділяє суспільство, поведінка їх специфічно, а тому при спостереженні впізнається і прогнозовано.

8.6. Візуальна психодіагностика кримінальних ознак особистості

Значимість морфологічних, функціональних і супутніх ознак. У повсякденній свідомості існує поширена думка про те, що скошений лоб „ «яструбиний» ніс, тонкі «змієподібні» губи, а також татуювання, клички „ жаргон, кримінальна жестикуляція тощо. - невід'ємні ознаки людей, які перебувають в протиріччі з законом, злочинців. Дана точка зору, сформувалася і продовжує існувати під впливом ідей Ч. Ломброзо, Е. Кречмера, догматів френології, физиогномики, відтісняючи процес наукового пізнання і замінюючи його по суті упередженням і штампом .. Позначається вплив і ряду детективних творів, фільмів, які взяли на себе роль трансформатора масового физиогномическое досвіду, окремих журнальних і газетних публікацій.

Не ставлячи під критичного аналізу псевдонаукові теорії, літературу детективного жанру, кошти кінематографії, публіцистику, зауважимо, що в порівнянні з «людиною з вулиці» співробітник правоохоронних органів перебуває в іншому становищі. Оскільки ефективність його діяльності часто прямо пов'язана з успішністю розпізнавання осіб, причетних злочинному середовищі, в правоохоронній практиці накопичений певний досвід вивчення особистості з позицій її асоціальної зараження, досвіду, статусу, дієвості.

В юридичній психології виявляються ознаки групуються в три блоки відповідно до прийнятої в криміналістиці класифікації: 1

I блок - морфологічні: особливості будови тіла; будови обличчя, голови;

II блок - функціональні: мовна поведінка (висловлювання), жаргон; невербальне поведінка (руху і дії), знаки візуального таємного спілкування (мова жестів, поз, міміки, погляду);

III блок - супутні: особливості одягу, взуття; татуювання, шрами; носильні речі; рослинні покриви на обличчі, голові.

При виявленні кримінальної приналежності особистості співробітниками ОВС по психологічним ознаками в дослідванні² встановлена наступна ієрархія їх значимості В табл. 8.1 наведені рангові місця морфологічних, функціональних і супутніх ознак в судженнях співробітників карного розшуку і слідства при ідентифікації осіб, причетних до злочинної діяльності.

Морфологічні ознаки. Розгляд ознак першого блоку призводить до висновку про невисокою значущості анатомії особи, голови, статури при оцінюванні кримінальної приналежності особистості. Однак деяка схильність співробітників правоохоронних органів все ж враховувати морфологічні особливості не є результатом керівництва положеннями про фатальний зв'язок антропометричних характеристик людини з його індивідуальними і кримінальними особливостями. Посилання на «вузький лоб», «приплюснений або гачкуватий ніс», «маленькі глибоко посаджені, колючі очі», «неблагородне вираз обличчя» і т. Д. - дія не стільки фізіогномические, скільки національних прикмет.

Прояв «каузальної атрибуції» у вигляді етностереотіпіческой добавки до стійкого «кримінальному портрету» нерідко знаходить підтвердження в іронічних прізвиська підозрюваних осіб іншої, ніж співробітники, національності. Дія етнічного стереотипу в формі «вербальної стигматизації» (таврування, деперсоналізації) представників «інший» національності на підставі особливостей зовнішності нерідко блокує адекватне сприйняття індивідуально-особистісних особливостей співрозмовника.

В цілому низька рейтинговість кримінальних ознак, що відносяться до морфологічного блоку, може пояснюватися ситуативним впливом на характер безпосередніх вражень, неоднозначністю інтерпретації фізичного вигляду людини.

Таблиця 8.1. Ієрархія значимості психологічних признаков

№ п/п	Наименование признака	Процент суждений	Ранг значимости
I блок	Морфологические		
1	Строение лица, головы	9,3	6

2	Телосложение		7
II блок	Функциональные		
1	Речевое поведение (высказывания)	28,5	1
2	Жаргон	13,6	3
3	Невербальное поведение (особенности движений, действий)	14,2	2
4			
	Знаки визуального тайного общения	10,3	5
III блок	Сопутствующие		
1	Одежда, обувь и пр.	3,1	8
2			
3	Растительные покровы на лице, голове	2,3	9,5
4			
	Шрамы	2,3	9,5
	Татуировки	12	4

Функціональні ознаки. Основна причина необхідності уваги співробітників функціональними ознаками при виявленні антигромадської особистості, згідно з рядом досліджень, 3 - соціокримінальне розшарування сучасної злочинності. З одного боку, в ній спостерігається процес всілякої маскуванню кримінальної приналежності частиною професійних злочинців, що проявляється в демонстрації «респектабельності» (недопущення традиційних атрибутів асоціальної субкультури, татуювань, жаргону та ін.), А також здорового способу життя (ні спиртного, ні наркотиків, заняття спортом). Нове покоління злочинців може демонструвати сімейні підвалини, чадолюбие, старання виконання робочих («мирських») обов'язків. Буває, що вони шановані в очах колег по роботі, що характерно для нової генерації «добропорядних» кримінальників «ідейним» ухилом. З іншого боку, спостерігається прагнення непрофесіональних, в основному початківців, правопорушників до особистого і групового самоствердження в злочинному світі через свідоме і відкрито наслідування усталеним кримінальним традиціям.

Серед ознак функціонального блоку при кримінологічної ідентифікації виділяються особливості мовної поведінки (висловлювання):

- демонстрація соціальної зрілості і моральної чистоти (непротіворічівість, аргументованість, вмотивованість суджень без необхідності без вимог до цього з боку співробітника правоохоронних органів);

- переважання одноманітних фраз-паразитів, що характеризують вмій венное розвиток особливого роду;

- більша виразність рук, ніж мови (постійна допомога собі розмові руками);

- підвищена готовність до самозахисту, що виявляється в постійному і жорсткому самоконтролі поведінки, в миттєвої реакції на небезпечні ситуації;

- гра в «непохитність», корпоративну «чесність», спекуляція на почуттях товариства, колективізму;

- обурення з незначних приводів (неадекватність реакцій на нешкідливі слова, зауваження або дії співробітника);

- парадоксальне поєднання в мові щирості і брехливості, безвілля впертості, спритності і примітивізму, почуття ненависті до себе подібним і груповий згуртованості, жінконенависництва і сексуально! заклопотаності за крайньої нестабільності кожного з цих якостей;

- в силу відпрацьованих захисних механізмів - завищена самооцінку, схильність вважати себе, свою долю особливими, винятковими;

- самовиправдання, яке виражається в максималістських, цинічні заяви; типу: «злочинно держава, а ми - його вірні піддані»; «Крадуть усі хто смів, дай тільки волю»; «Все люди - вороги» та ін .;

- прагнення зберегти дистанцію у відносинах з співробітником ОВС, обмежити доступ його, бачачи в ньому лише певну соціальну роль, а не живої людини.

Жаргон («блатна музика», «феня») використовується злочинцями як засіб спілкування між собою і тому може мимоволі виявлятися в промові під час допитів.

На сьогоднішній день відомості про жаргонною мовою осіб, підозрюваних у злочинній діяльності, є такими ж актуальними, як і багато років тому, коли Д. С. Лихачов писав про те, що подібний матеріал цінний не • тільки етимологією окремих слів. Ця мова включає в себе всю ідеологію, все колективні уявлення і колективні емоції як злодіїв, так і інших асоціальних ліц.⁴

Вживання жаргонних слів особами, причетними до кримінального середовища, призначене для: зашифрованої думок і тим самим забезпечення живучості злочинного співтовариства; самоствердження в злочинному середовищі або підкреслення переваги спільноти злочинців над іншими людьми (наприклад, в злочинному співтоваристві все люди діляться на «гавриків», «шібздіков», «волосатиком», «Дубаков», а чини міліції - на «лягавих», «жаб» , «жаб», «псів», «снігурів», «клух»); розпізнавання «своїх» і виділення їх в особливу касту за спеціалізацією (наприклад, розрізняються кілька різновидів злодійський професії: «мийник» - вокзальний злодій або особа, обкрадає сплячих в вагоні пасажирів, яка вчиняє крадіжку у п'яних,

«мисливець» - жебрак професіонал, «барабанщик» - квартирний злодій, стуком у вікно або дзвінком попередньо перевіряє відсутність господарів, «тіхушник» - злодій, який здійснює крадіжки з незачинених квартир, та ін.); виявлення осіб, які мають наміри проникнути в кримінальне співтовариство, що дозволяє «викривати» підісланих владою агентів, які знають тільки основи мови; відображення внутрішньогрупової ієрархічної структури (по позначенню членів спільноти термінами жаргону визначаються їх права і обов'язки, система взаємовідносин: «кудлатий» - ватажок групи; «валет» - особа, прислужувати авторитетам злочинного світу, «взросляк» - повнолітній злочинець і ін.) і т. д.

При декодуванні «зашифрованої мови» кримінальних осіб співробітникам правоохоронних органів доводиться стикатися з певними труднощами. По-перше, від представників кримінального світу дуже важко домогтися будь-яких пояснень тих виразів і слів, які вони вживають. Підозрюваний, який пройшов не один десяток допитів, виробляє в собі тактику заперечування. І цей факт «заперечень», на думку досвідчених фахівців правоохоронної системи, робить «кримінальну тарабарщину» малодоступною розуміння, а відомості, що містяться в довідниках, словниках, енциклопедіях, в частині освітлюваної проблеми жаргону не завжди відображають швидко мінливі реальності злочинного світу.

По-друге, наголошується постійне оновлення словника кримінального жаргону, «подовження» синонімічного ряду входять до нього слів. Основна причина такого словотворчості - прогресування наркоманійної злочинності, члени якої відрізняються за більшістю параметрів від загальної маси правопорушників: рівню інформованості, загальну культуру, освіти, ерудиції. У зв'язку з розквітом в країні наркоманійної злочинності сучасний жаргон правопорушника постійно наповнюється спотвореними іноземними словами, медичними термінами («баядерка», «гейгерл», «гейшанка», «еврічка» та ін. - повія, «вітамін С», «санта-Марія», «хромосома жирна», «яйцеклітина товариш», «ерзац-баба» - дружина, співмешканка).

По-третє, зміст жаргонного слова може змінюватися в залежності від контексту фрази, конкретної обстановки, зовнішніх обставин. Наприклад, слово «навернути» означає «зробити», «щось зробити», при цьому можна «навернути стрибок» - скоїти крадіжку зі зломом; «Навернути малину» - встановити таємну квартиру; «Навернути бабки» - добути грошей; «Навернути фраєра» - обдурити кого-небудь.

По-четверте, простежується «популяризація» серед всіх верств населення жаргонних слів і виразів. Вони вживаються не тільки правопорушниками, а й законослухняними громадянами (хоча і в жарт, заради забави, без Жиганський і злодійський патетики), що вносить іноді плутанину в процес кримінологічної ідентифікації.

Необхідність мати уявлення про жаргоні як інструменті вивчення злочинця цілком з'ясовна, в іншому випадку спілкування з ним може виявитися обмеженим, неповним і не довірчим, а незнання або невдале

застосування жаргонних слів співробітником ОВС може привести до різких конфліктних ситуацій.

Невербальна поведінка (неусвідомлювані, малоосознавані рухи і дії):

- прояв настороженості в бесіді навіть на нейтральні теми: прістольний погляд, прищурення, наморщивання чола перед відповіддю (надання особі вираження проникливості - бажання передбачити напрямок бесіди, ступінь обізнаності працівника ОВС про події злочину);
- прояв підозрілості і скритності (погляд збоку - кутами очей; руху рук, що закривають обличчя, погляд в бік; приховування долонь і ін.);
- прояв нервозності (активний рух рук, в першу чергу кистей і пальців; часте покашлювання, очищення горла; прискорене моргання; покусання губ або нігтів; уникнення погляду співробітника; ерзанье і ін.);
- неприродна веселість або розв'язність, примітивна безцеремонність (безтурботно відкрита посадка - ноги або стегна широко розставлені; усміхненість, демонстрація перебільшеного дружелюбності, коли обстановка не сприяє цьому) і т. Д.

Специфіку невербальної поведінки представника кримінального світу Д.С. Ліхачев⁶ пов'язував з уривчастих, «загальмованим» характером мовного синтаксису, з пропуском підмета і присудка. Страх вимовити зайве, видати себе або інших через балакучості часто забороняється нічим. Тут-то і приходять «на допомогу» рухи як результат дозволу напруги в промові злочинця, в середовищі якого до того ж не терплять багатослів'я, де майже все розуміється з півслова, часом через сам погляд або позу. Ця обставина породжує розуміння фахівцями ОВС необхідності володіти мистецтвом тлумачення цієї особливої мови - мови руху тіла, прояв якого обумовлена імпульсами підсвідомості. Відсутність у співрозмовника можливості підробити ці імпульси дозволяє довіряти цій мові більше, ніж звичайному словесному каналу спілкування.

Знаки візуального таємного спілкування - «ручна феня» (усвідомлюване невербальне веління). Використання знаків таємного спілкування особливо поширене в середовищі шахраїв, картярів, наперсточників, повій, злочинців, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Так, у картярських гравців для передачі інформації використовуються найбільш природні жести, рухи очей і ін. Знаки візуального таємного спілкування дозволяють: передати інформацію з таємним змістом при всіх, на значну відстань або при таких умовах, коли неможливо її передати за допомогою мови; забезпечити швидкість передачі інформації; бути зрозумілим тільки для певного кола.

Наприклад, психологічними дослідженнями⁷ встановлено, що затиснутий в кулаці вказівний палець є індикатором скритності людини, невпевненості в своїх словах і діях, а слідчі стверджують, що при проведенні очних ставок цей жест означає сигнал про безвихідне становище: «Обложили доказами». Жест, коли двома розкритими долонями зображується постать, подібна букві «Т» - сигнал про серйозність звинувачень, які загрожують тюремним ув'язненням, що на жаргоні позначається термінами: «кришка»,

«амба», «міцно сів». Обертання двох вказівних пальців, спрямованих один до одного, говорить про невизначеність або невпевненості в чому-небудь і т. Д.

Спостереження за очима, жестами засуджених також є одним із способів отримання вельми важливої інформації. Так, підморгування в поєднанні з погладжуванням підборіддя означає «Стань надо мною»; поштовхи рукою на рівні грудей, що нагадує струшування пилу, і почергове підморгування - "не підходь»; якщо шулер підморгнув лівим оком і стиснув пальці в кулак, а потім різко розтиснув їх - означає, що у нього на руках підтасована карта і напарник може ходити «ва-банк».

До числа розпізнавальних сигналів відноситься і умовне рух пальців. Особливо воно поширене у злодіїв і картярських шулерів. Так, для визначення «свого» в грі використовуються різке, часте підморгування і багаторазове з'єднання в кільце великого і вказівного пальців; якщо напарник по грі стиснув напружено кулак - «крій усіма грошима». Рука, стиснута в кулак при відстовбурчених вказівному пальці і мізинці, різко подносямая до підборіддя або до горла, означає наближення небезпеки і ін.

Супутні ознаки. За даними табл. 8.1, серед ознак, що вказують на приналежність особи до злочинному середовищі, вагоме місце займають татуювання («наколки», «регалкі», «картинки», «прошивки»).

У психолого-юридичних джерелах в залежності від змісту (тематичної спрямованості), ціннісно-функціональної значущості використовуваної символіки всі татуювання поділяють на: сигнально-обособительние, особистісно-установчі, СТРАТИФІКАЦІЙНІ-інформаційні, міфологічні та культові, антирелігійні, кримінальні, сексуально-еротичні, художньо - Декоративні, гумористичні, сентиментальні (пам'ятні) і професійні (символіка різних професій) .8

В даний час спостерігається різноманіття соціально-психологічних функцій кримінальних татуювань. Вони є не тільки знаками спілкування правопорушників між собою. У своєму змісті і локалізації на різних ділянках тіла татуювання близькі злочинцеві за духом, його спеціалізації, конкретній кримінальній справі (могильний хрест - «масть» вбивці; витатуюваний долар - скоїв пограбування, три точки у дівчат на руці - злодійка і т. Д.) , можуть багато розповісти про смаки їх носіїв (зображення жінок, чарок, шприца і ін.), видати деякі біографічні дані (МТ - Матроська Тиша, КППР - Казанський приймальник-розподільник, рік народження та ін.), свідчать про членство в певній злочинної спільності (зображення решітки, хреста, карт, шприца і ін.). Крім того, татуювання серед інших особливих прикмет вказує на стійкі особистісні характеристики, що відображають її цінності, образ думок, установки («Не встану на коліна»; «Не подам руку ментам»; зображення kota - утікач по натурі; зображення якоря з вузлом - « зав'язав »і т. д.).

Тенденції, пов'язані з феноменом татуювань у злочинців на сучасному етапі, полягають в наступному:

- більшість злочинців наносили татуювання тільки в віці до) 28-30 років, будучи ще підлітками. Зазвичай цим зазначалося перебування у виховно-

трудових колоніях. Рано чи пізно перед ними постає питання про те, як очиститися від слідів «табірної культури».

- професійні злочинці «нової хвилі» не носять на своєму тілі татуювань; авторитетні рецидивісти стежать за тим, щоб цього не робив молоді, перспективні в кримінальному плані злочинці. Причиною подібних «табу» є розуміння, що татуювання - «візитна картка» яка заважає здійсненню антигромадської діяльності;

- молоді, початківці злочинці часто завдають татуювання без щодо інтерпретацій, викладених в довідкових виданнях, спонукувані мотивами ототожнення себе зі злочинним середовищем, прикрашення

- різні касти криміналітету, а також окремі індивіди можуть вкладати свій (не однаковий по регіонах) сенс в татуювання. Справжню семантику татуювань можна зрозуміти тільки в комплексному вивченні конкретної особистості злочинця.

У переліку супутніх ознак кримінальної специфіки зустрічаються: постійне носіння сорочки з довгими рукавами, що приховує татуювання; манера носити кепку, насуваючи її на очі; модна в кримінальному середовищі одяг (переважно спортивного крою), носіння чоток, сталевих хрестів на ланцюжках. Однак за цими особливостями не слід робити поспішних висновків про антигромадську сутність їхнього власника, так як при виборі стилю одягу, зачіски, прикрас і т. Д. Нерідко позначається вплив безлічі що не залежать від індивіда факторів (соціальна мода, робоча обстановка, матеріальні можливості і пр.).

Виявлення кримінологічних значущих ознак співробітником правоохоронних органів дозволяє своєчасно припиняти злочинні задуми, недозволені зв'язку, має практичне значення в дослідженні психологічних і соціальних характеристик конкретної особистості:

- її приналежності до певного злочинного співтовариства (злодіям, грабіжникам, рекетирам, гвалтівникам, наркоманам і т. П.);
- ступеня кримінальної зараженості, статусу, дієвості;
- внутрішнього ставлення до праці, дисципліни, державної та приватної власності, до інших людей, до представників правоохоронних органів, закону, правилам людського співжиття і загальнолюдським цінностям.